

Podravci na privremene- nom radu u ino- zemstvu

Granice između pojedinih država i pokrajina postaju sve prohodnije, ili ih polako nestaje modernom selidbom naroda — turističkom i radnom, koja donosi sa sobom smanjivanje razlika među ljudima, tako da među njima ima sve više zajedničkih crta i sve manje razlika. Tako su se i Podravci brzo priključili velikoj rijeci naših ljudi koji su odlazili na privremeni rad u inozemstvo, iako se za Podravinu ne može baš reći da im je odlazak od kuće tradicionalan kao što je to slučaj u nekim drugim krajevima Hrvatske. Teško je reći kakvi su sve društveni procesi stavljeni tom seobom u pokret.

Nigdje nema točnih podataka koliko je ljudi iz triju podravske općine otišlo privremeno u inozemstvo. Prema popisu stanovništva 1971.:

Općina	ukupno	od toga žena	% od ukupnog stanovništva
Đurđevac	2077	841 (40,5%)	4,7
Koprivnica	2785	1080 (38,8%)	4,6
Ludbreg	1107	400 (36,17%)	5,0
Ukupno	5969	2321 (38,88%)	4,8
SR Hrvatska	224772	82716 (36,8%)	5,1

Koncem 1973. god., tj. nekoliko mjeseci nakon zabrane ulaska stranih radnika u većini zapadnoevropskih zemalja, broj radnika u inozemstvu se još više povećao. Podaci ondanšnjih zavoda za zapošljavanje — odnose se samo na one koji su otišli na rad u inozemstvo posredstvom Zavoda. Oni koji su otišli čijim drugim posredovanjem nisu zapravo nigdje registrirani. Zbog toga su i gornji podaci samo okvirni — a nikako točni.

Iz ankete koja je provedena na cijelom području SR Hrvatske (i u nekim drugim republikama) možemo dati približno sliku o Podravcima koji su otišli na rad u inozemstvo. Ova je anketa u podravskim općinama provedena na temelju reprezentativnog uzorka raznih tipova naselja s pretpostavkom da se na temelju tako dobivenih podataka može dobiti slika o migrantima iz Podravine i o nekim posljedicama njihovog odlaska na privremeni rad u inozemstvo.

Opće karakteristike migrantskih domaćinstava

Velika većina domaćinstava u Podravini iz kojih su radnici otišli na rad u inozemstvo su starosjedilačka domaćinstva (85%), dakle »stari Podravci«. U tim domaćinstvima, iz

kojih su neki članovi još na radu u inozemstvu, i nema mnogo članova (u Podravini i inače ima malo domaćinstava s velikim brojem članova). U preko 70% slučajeva ljudi su išli na rad u inozemstvo iz porodica sa 4, 5 ili 6 članova. U 2/3 domaćinstava ima članova starijih od 60 godina, a preko 1/4 domaćinstava nema djece mlađe od 16 godina. Po općim demografskim karakteristikama vidi se da obitelji iz kojih su radnici otišli na rad u inozemstvo nisu uglavnom obitelji s mnogo djece, i ne udaljuju se mnogo od prosjeka obitelji u Podravini. Iz toga bi se dalo zaključiti da veličina obitelji nije bio odlučujući faktor za odlazak nekog člana na rad u inozemstvo, nego su to bili neki elementi koji su podjednako utjecali na one s većim ili manjim brojem članova domaćinstava, s više ili manje djece.

Preko 4/5 domaćinstava iz kojih su neki članovi otišli na rad u inozemstvo imalo je poljoprivredno obradivo zemljište, a samo je 18% domaćinstava bez poljoprivrednog zemljišta koja su se uzdržavala samo dohotkom iz radnog odnosa. Isto tako dolazi do izražaja jedna činjenica karakteristična za sva naša poljoprivredna područja, tj. da ima malo čisto poljoprivrednih domaćinstava (oko 1/4).

U većini slučajeva netko je iz poljoprivrednog domaćinstva zaposlen, što vrijedi i za migrantske i za nemigrantske porodice. Sud da li je to pozitivno ili negativno nije jednostavno donijeti. Čini se da je takav način privređivanja najrentabilniji za pojedince, dok za poljoprivredu i za privredne grane u kojima je netko zaposlen ima više negativnih nego pozitivnih posljedica. Njih otkloniti nije i neće biti jednostavno, jer veličina poljoprivrednog zemljišta često nije dovoljna za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, a dosljedno ni za uzdržavanje članova domaćinstava.

Upravo ova činjenica dolazi nešto jače nego inače do izražaja kod migrantskih domaćinstava. 25% Podravaca koji su došli u inozemstvo izjavili su da imaju manje od 1 ha obradivog zemljišta, druga četvrtina je posjedovala 1—2 ha, treća četvrtina 2—3. Tek za 1/4 domaćinstava bi se moglo reći da imaju barem donekle odgovarajuću veličinu poljoprivrednih površina. Ovako maleni i usitnjeni posjedi jedan su od glavnih uzroka bilo za zapošljavanje u industriji ili uslužnim djelatnostima bilo za odlazak na rad u inozemstvo. Ne gleda li se samo na zemlju nego na sve okolnosti u kojima se na selu živi, potpuni ili djelomični bijeg sa sela u industriju ili u inozemstvo postaje razumljiviji. Prije odlaska na rad u inozemstvo samo je 5% mi-

grantskih domaćinstava imalo neke poljoprivredne strojeve, koji su se svodili na traktor, kosilicu i vršalicu. Poljoprivreda domaćinstava na takvim malim posjedima i nije mogla biti mehanizirana. Proizvodilo se uglavnom samo za potrebe domaćinstava, uključujući i ono malo stoke što je neko domaćinstvo gojilo.

Po svemu sudeći, osobe koje su išle na rad u inozemstvo imale su nešto manje poljoprivrednog zemljišta nego što je to prosjek u Podravini. Nadale su se da će odlaskom popraviti svoj materijalni položaj, standard života (posebno standard stanovanja) pa i svo društveni položaj. Iako »imati više« ne bi smjelo biti mjerilo društvenog položaja, ipak ono u velikoj mjeri još uvijek jest. S boljim materijalnim položajem i društvenim statusom povećavaju se šanse za daljnji uspjeh u životu, posebno za uspjeh djece. Iako ova motivacija odlaska na rad u inozemstvo nije u većini slučajeva bila izričito rečena, ipak ona u domeni tzv. latentnih motivacija zauzima jedno od prvih mjesta.

Opće karakteristike migranata

Od osoba koje su još početkom 1977. g. bile u inozemstvu ima otprilike 57% muškaraca i 43% žena. Radno sposobnih mladića (16—20) ima iz Podravine na radu u inozemstvu samo 3%. Dobne skupine između 20—30 godina te 31—40 su najzastupljenije: sa 35% odnosno 40%. Svih ostalih ima nešto više od 20% Srednja je starost migranata iz Podravine 33,75 godina, što odgovara činjenici da su radnici na privremenom radu u inozemstvu mlađi ljudi u naponu snage, imali oni posebnih kvalifikacija ili ne. Njihov bi boravak i zaposlenost u domovini — bio u poljoprivredi bilo u industriji — mnogo doprinio povećanju produktivnosti te tako bolne točke naše privrede. Razumije se, uz mogućnost zaposlenja — ili ispunjenja nekih drugih uvjeta u oblasti poljoprivredne proizvodnje.

Podravci među našim radnicima u inozemstvu malo odskaču od drugih po tome što je 81% njih u braku (prosjek za Hrvatsku je 77%). To je ujedno znak da bračno stanje nije posebna zapreka za naše ljude da odu na rad u inozemstvo, i ujedno da mladi bračni parovi nakon stupanja u brak misle kako će si što prije osigurati samostalan i neovisan život. Vjerojatno računaju s tim da će radom u inozemstvu moći sagraditi vlastitu kuću te steći ujedno i početni kapital za daljnji život. Neoženjenih, odnosno neudatih, mnogo je manje u inozemstvu već i zbog toga što se u Podravini rano stupa u brak, po-

sebno djevojke, a mladići se odmah nakon odsluženja vojnog roka žene (ako to nisu učinili već prije). To je jedan od specifičnih razloga što je na radu u inozemstvu iz Podravine manje neoženjenih nego iz drugih krajeva Hrvatske.

Kvalifikaciona struktura ovih radnika je niska. 21% su KV ili VKV radnici, nešto preko 1/3 je završilo samo osnovnu školu, a preko 40% radnika je ili bez škole (4%) ili s nepotpunom osnovnom školom (37%). Ovo je još uvijek nešto bolje od prosjeka Hrvatske (5% bez škole, 43% bez završene osnovne škole, 27% sa završenom osnovnom školom). Iz SR Hrvatske ima prosječno nešto više kvalificiranih radnika raznih stupnjeva negoli iz iz Podravine.

Oni koji su iz ovog kraja otišli na rad u inozemstvo ne razlikuju se po broju djece gotovo ništa od onih koji su kod kuće: 21% ih uopće nema djece, a to su uglavnom neoženjeni/neudate i nekoliko mladih obitelji, 33% ih ima jedno dijete, 37% dvoje a 9% troje ili četvero. Ima i priličan broj domaćinstava iz kojih je mladi bračni par u inozemstvu, a djeca su kod kuće uglavnom s djedom i bakom. Malo je djece s roditeljima u inozemstvu — što bi bio znak da se velika većina Podravaca namjerava vratiti natrag u domovinu, bilo zbog nesigurnosti u kojoj žive u stranoj zemlji bilo zbog toga što su uglavnom ispunili cilj svog odlaska na rad u stranu zemlju. O jednom dijelu odnosa u obitelji podravskih migranata govori činjenica da je 36% migranata iz Podravine samo donijelo odluku o odlasku na rad u inozemstvo. Jedan je dio njih u braku, te taj podatak govori da su muškarci (radi se u prvom redu o njima) u Podravini još uvijek prilično autoritativni, tradicionalni te njihove odluke ovise više o njima negoli o njihovim ženama ili o drugim članovima domaćinstva. (81% je u braku, a samo 42% je donijelo odluku za odlazak u inozemstvo u dogovoru s bračnim drugom.) Dok za one koji nisu u braku — a koji žive zajedno sa svojim roditeljima — roditeljski autoritet slabi te s punoljetnošću roditelji sve manje utječu na odluke svoje odrasle djece. Suditi o obiteljskim odnosima samo na temelju ovog pokazatelja ne bi bilo realno, no i ovako osamljen podatak može nešto reći.

Najveći je dio Podravaca (57%) otišao na rad u inozemstvo zbog slabe zarade kod kuće, bilo da su bili u radnom odnosu ili ne, a 23% zbog pomanjkanja odgovarajućeg posla u domovini. To ukupno čini 4/5 svih radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu iz Podravine. Prosjek za SR Hrvatsku je 49% odnosno 21%. Po izjavama anketiranih vidi

se da migranti nisu unaprijed imali određenu predodžbu o tome koliko će u inozemstvu zarađivati i koliko će moći zaštedjeti. Stihija odlaska zatekla ih je u tom pogledu nepripremljene, a i bez dovoljnog iskustva drugih sumješтана. 5% ih je već unaprijed računalo da će s ušteđevinom moći sagraditi ili temeljito obnoviti kuću — dok s ulaganjem uštede u poljoprivredu nitko od migranata nije unaprijed ozbiljno računao. Zanimljiva je ta činjenica, za koju sigurno ima više razloga, da iz tipično poljoprivrednog kraja, u kojem preko 80% posjeduje poljoprivredno obradivo zemljište, nitko unaprijed ne računa i ne planira s investicijama u tu granu privrednog života.

Da nisu otišli na privremeni rad u inozemstvo, oko 1/2 migranata iz Podravine smatra da bi se zaposlili negdje u blizini svog mjesta stanovanja, a 22% računa s time da bi ostali na poljoprivredi (preko 80% posjeduje poljoprivredno zemljište). Znači, bijeg sa sela je osnovni razlog odlaska u inozemstvo; da nije bilo rada u inozemstvu, prema mišljenju anketiranih, posao bi se našao u nekoj tvornici ili poduzeću u domovini.

Stanovnici podravskih općina pošli su na rad u inozemstvo razmjerno jako rano — među prvima. 11% ih je već u inozemstvu preko 10—14 godina, 33% od 8—9 godina, a isto toliko 6—7 godina. To znači da je preko 3/4 njih u nešto sigurnijem položaju kad se radi o dozvoli boravka, o produljenju dozvole za rad, o dobivanju novog zaposlenja jer su na radu preko 5 godina. Pitanje je što će biti s onima koji su već preko 10 godina »privremeno« u inozemstvu. Njihov je pravni položaj povoljniji od ostalih, radno mjesto daleko sigurnije, jer da nije tako, već bi se bili vratili. Sigurno su osigurali za sebe i obitelj (često se u takvim slučajevima radi o čitavoj obitelji) i nešto viši društveni status, mogu (npr. u SR Njemačkoj) otvoriti vlastitu radnju i pod određenim uvjetima dobiti i državljanstvo, itd. Primjećuje se da se tim pravom koristi sve veći broj naših državljana i Podravaca, i to ne samo da traže strano državljanstvo (dvostruko državljanstvo, što ga po zakonima nekih zemalja mogu imati) nego i otpust iz jugoslavenskog državljanstva. Koji su razlozi i motivi tome, teško je reći određeno, jer ne postoje o toj pojavi u javnosti ni podaci ni analize.

Djeca radnika na privremenom radu u inozemstvu

Od djece koju migranti — Podravci imaju, oko 12% ih je s roditeljima u inozemstvu, a 88% kod kuće; slična je situacija u čitavoj

Hrvatskoj. Govoriti posebno o problemima djece, bilo one koja su ostala kod kuće s jednim od roditelja ili s nekim drugim od obitelji, bilo o onima koja su uglavnom s oba roditelja u inozemstvu, postaje vrlo komplicirano. Pitanje školovanja djece i drugi problemi odgoja su teži nego što bi se moglo pretpostaviti.

Jedna od značajnih karakteristika kojom se Podravci i na radu u inozemstvu razlikuju od ostalih stanovnika Hrvatske jest da vrlo mnogo djece ostaje kod kuće samo s djedom ili bakom: oko 50%. Razmjerno ima vrlo malo slučajeva da je majka na radu u inozemstvu, a otac s djecom kod kuće. Djeca koja su kod kuće samo s djedom ili bakom, prema gotovo svim istraživanjima i podacima koje posjedujemo, ne prolaze u školi slabije negoli je to slučaj s njihovim vršnjacima čiji su roditelji kod kuće. Posljedice odlaska roditelja u inozemstvo su više emotivne i socijalne naravi. Iako roditelji iz inozemstva svojoj djeci redovito pišu, kao i ova njima, iako dolaze kući u posjet što češće mogu, iako se brinu za njih . . . ipak veza između djece i roditelja u takvim slučajevima slabi — djeca su više prepuštena sebi, redovito imaju većih materijalnih mogućnosti, i u nešto sše većem broju nego inače pojavljuju kod njih odgojni problemi i asocijalno ponašanje. Međutim, što se tiče razlika u pogledima na svijet, normama ponašanja i mentalitetu, one u takvim obiteljima redovito nisu velike. Uvijek postoji stanovita razlika u shvaćanjima i načinu života između djece i roditelja, što stvara napetost u obitelji. Ova je napetost uvjetovana i uzrokovana bržim promjenama u shvaćanjima i načinu života kod djece negoli kod roditelja. Činjenica je da i roditelji pod utjecajem okoline mijenjaju svoj način života i usvojene norme ponašanja iako sporije od djece. Ni oni koji su na radu u inozemstvu nisu iznimka od tog općeg pravila. Razlike između tradicionalnog načina života, s kojim naši ljudi redovito odlaze u inozemstvo, i načina života u stranim zemljama, vrlo su velike. Zbog toga su naši ljudi jače izloženi pritiscima okoline da promijene svoje norme ponašanja i svoj način života — i oni ih do određene granice i mijenjaju. Time se zapravo približavaju mentalitetu i mnogim pogledima na život svojoj djeci, koja kao nova generacija imaju svoje vrednote različite od odraslih.

Stariji anketirani u 1/3 slučajeva izjavljuju da su problemi odgoja djece veći otkako je jedan ili oba roditelja na radu u inozemstvu. No to je mišljenje odraslih bez određenih pokazatelja u čemu se konkretno sastoji to povećanje odgojnih poteškoća. 2/3

su ipak mišljenja da odlazak roditelja u inozemstvo na rad nema direktnog utjecaja na probleme odgoja. Pretpostavka bi bila da su problemi ipak povećani, posebno u slučajevima kad su oba roditelja vani, ali za sad tu pretpostavku, na temelju podataka koje imamo, nismo u stanju ni potvrditi ni zanijekati.

Djeca koja ostaju kod kuće, a barem im je jedan od roditelja na radu u inozemstvu, sada u 37% slučajeva više pomažu u kući (ili prije uopće nisu pomagala, a sada pomažu), ili u 10% slučajeva više pomažu u poljoprivrednim poslovima. Tako sa zaposlenošću roditelja u inozemstvu raste i opterećenost djece u školskoj dobi koja su ostala kod kuće, što je i razumljivo, jer posla je kod kuće jednako, a radne snage manje. Ova su djeca po uspjehu u školi otprilike jednaka djeci čiji su roditelji kod kuće. Naša anketa pokazuje da ima najviše vrlo dobrih učenika, a propada ih 6—7%.

Podravci, kao uostalom i drugi koji su na radu u inozemstvu, rado dolaze kući koliko im je god to moguće, makar je svako dulje putovanje povezano s neugodnostima, gužvom, umorom i troškom. Zbog kuće, obitelji, djece, domovine, prijatelja, posla kod kuće, sve se to podnosi, te tako 36% Podravaca dolazi kući dva puta godišnje, 32% tri puta, a 20% oko 6 puta. Najveći dio se zadržava kod kuće oko mjesec dana, ali ih ima preko 1/4 koji ostaju kod kuće do dva mjeseca. U to vrijeme redovito treba da urade nešto na polju, oko gradnje nove kuće ili gospodarskih zgrada, a treba i posjetiti rodbinu . . . Zbog toga imaju uvijek premalo vremena i svaki ponovni odlazak im sve teže pada, pogotovo onima koji u inozemstvu ne žive baš u povoljnim uvjetima (a malo ih je koji se mogu pohvaliti s povoljnima, posebno što se tiče stanovanja, a vrlo često i zbog međusobnih odnosa s domaćim radnicima). Problemi pak djece koja su s roditeljima u inozemstvu vrlo su različiti, mnogobrojniji i veći. Djeca koja polaze predškolske ili školske ustanove zemalja imigracija nailaze na mnogo-brojne poteškoće. Ne poznaju dovoljno jezik, osnovno sredstvo komuniciranja među ljudima, kod kuće su imala domaći — tradicionalni odgoj, različit od odgoja djece npr. SR Njemačke, te zbog toga dolazi do mnogih poteškoća, nespozazuma, nesigurnosti, neradnog pohađanja ili izbjegavanja škole . . . I što je u takvim slučajevima teško: roditelji nisu u stanju pomoći svojoj djeci ni u pogledu jezika ni u pogledu snalaženja u stranom svijetu. Djeca u inozemstvu su prepuštena mnogo više samima sebi negoli kod kuće (makar ona bila samo s djedom i bakom). Ova se u tom pogledu nalaze u mnogo povoljnijem po-

ložaju. Realne poteškoće uključivanja u društveni i kulturni život zemalja u kojima roditelji rade vrlo su česti razlog da mnogi pravo i ne započnu, a još manje da s uspjehom završe osnovnu školu ili profesionalnu izobrazbu. Ipak uza sve poteškoće oko uključivanja u život u stranoj zemlji, oko integriranja u društvene procese i zbivanja, jednom dijelu djece ipak uspije svladati poteškoće, završiti školovanje i uklopiti se u društveni i kulturni život u inozemstvu. Kod tog probijanja u život u inozemstvu događa se nešto sasvim suprotno od onoga što se inače u sličnim slučajevima događa u domovini.

U domovini je ulazak u život usko povezan s obitelji i obitelj je neizostavni faktor socijalizacije. Iako se vilk dio tog procesa odvija i preko službenih institucija, predškolskih i školskih ustanova, društvenih organizacija... ipak u svemu tome participira i obitelj, ili je redovito barem kadra pomoći djetetu. Općenito govoreći, može se reći: što je dijete sužvljeno s obitelji, lakše će se uključivati i u društveni život. (Razumije se ima i iznimaka.) Za djecu u inozemstvu je situacija suprotna. Obitelj na radu u inozemstvu svojim sistemom vrijednosti, normama ponašanja, jezikom, jako se razlikuje od života koji se odvija u stranoj zemlji, tako da usvajanje mentaliteta i normi ponašanja obitelji koje suv iše tradicionalne (čime ih se ne želi nužno negativno okarakterizirati) znači zapravo neulaženje u društveni život zemlje boravka. Ili drugim riječima, što se koje dijete više prilagodi načinu života zemlje boravka — time se udaljuje od načina života i normi ponašanja svoje obitelji, što osim napetosti stvara i niz drugih problema u obiteljskom životu.

Kod školovanja djece u inozemstvu moramo biti svjesni još jedne činjenice: što djeca dulje idu u školu u stranim zemljama, to će se roditelji teže odlučiti za povratak u domovinu, jer za njihovu djecu domovina sve više, na žalost, postaje strana zemlja.

Posljedice odlaska na privremeni rad u inozemstvo

Stambene prilike — Malen je broj migranata unaprijed računao da će popraviti svoje stambene prilike. Ipak nakon što su uspjeli uštedjeti nešto veće količine novca, poboljšanje uvjeta stanovanja i životnih uvjeta postala je osnovna okupacija radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu.

Stambeni uvjeti migrantskih domaćinstava poboljšali su se kako u pogledu broja prostorija koje su imali na korištenje, starosti

kuće, tako i u pogledu kvalitete i opremljenosti stana.

Prije odlaska na rad u inozemstvo 22% porodica živjela je u kućama koje su izgrađene prije 1900. godine — što znači u vrlo starijima i zbog toga trošnim i neopremljenima, a isto toliko ih je bilo u kućama koje su izgrađene između 1900. i 1920. god. Dakle, gotovo polovica njih je živjela u kućama starijim od 50 godina. Uza sve to jedna je trećina porodica živjela i još uvijek živi u kućama koje su izgrađene iza 1950. god. — što je znak da se u Podravini iza II svjetskog rata relativno mnogo gradilo iako prilike za gradnju i nisu bile povoljne. Njih je nadoknađivala poslovična stedljivost i marljivost Podravaca. Usporedimo li uvjete stanovanja Podravaca prije odlaska na rad u inozemstvo s prosjekom u SR Hrvatskoj, vidimo da su Podravci stanovali u relativno starijim kućama, jer je samo 1/3 migranata iz SR Hrvatske prije odlaska na rad u inozemstvo stanovala u kućama izgrađenima prije 1920., a u Podravini 45%.

Prosječno za 9 godina koliko su stanovnici ovih općina na privremenom radu u inozemstvu promijenilo se mnogo. 35% migranata, koji su još uvijek u inozemstvu, živi sada u kućama koje su sagrađene iza 1970. god., a u starim kućama sagrađenima prije 1920. živi ih još samo 15% (krema 45% prije). Dodamo li gornjem broju preko 1/3 onih koji žive u kućama sagrađenima između 1950—70. dobivamo sasvim lijepi podatak: oko 3/4 porodica čiji su članovi još uvijek na radu u inozemstvu stanuje u kućama sagrađenima iza 1950. god.

Broj prostorija je isto tako jedan od pokazatelja poboljšanih uvjeta stanovanja. Jednu prostoriju više nego prije odlaska na rad u inozemstvo ima 13% porodica, 2 ili 3 prostorije više ima 23% domaćinstava, četiri prostorije više 16% — ostali su s obzirom na broj prostorija koje koriste ostali uglavnom na istom, ali zato u novijim kućama.

Vodovodna mreža i kanalizacija u kućama novi je pokazatelj poboljšanih uvjeta stanovanja. Prije odlaska u inozemstvo 95% osoba stanovalo je u kućama bez vodovodne mreže i kanalizacije, a sada ih ima još 63%. Svakako očiti napredak, ali ujedno i podatak da su se i iza 1970. god. gradile neke kuće bez ovih za sadašnje pojmove osnovnih uvjeta higijene i standarda stanovanja. Novih kuća bez vodovoda (misli se i hidrofora, a ne samo priključka na neku od gradskih vodovodnih mreža) ima jako malo: 3—5%, ali ih ipak ima, što bi mogao biti znak da novaca zarađenih u inozemstvu nije bilo uvijek na pretek, ili da se mentalitet ljudi nije toliko

promijenio da bi vodovod u kući smatrali apsolutno potrebnim.

Teško je reći koliko su Podravci na radu u inozemstvu ulagali u poboljšanje uvjeta stanovanja. Opći je dojam anketara kod anketiranja bio da su ljudi radije smanjivali sume negoli što bi ih uvećavali. Prema izjavama ukućana, u poboljšavanje uvjeta stanovanja, tj. u popravak ili preuređenje kuće ili stana, u kupnju novog stana, izgradnju kuće ili kupnju građevinskog zemljišta uloženo je mnogo novaca. 20% radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu potrošilo je u gore navedene svrhe oko 100000 dinara, 16% oko 200000 a 52% oko 400000. Misli li se da je to uštedjevina za prosječno 8 godina rada uza sve ostale troškove i izdatke za život, školovanje djece i automobil; mora se priznati, značajna suma. Prosječno u SR Hrvatskoj radnici zaposleni u inozemstvu za poboljšanje uvjeta stanovanja trošili su manje. Čini se da su još jedino stanovnici općine Čakovec (Međimurci) privremeno zaposleni u inozemstvu ulagali više u svoje kuće od Podravaca.

Osim ovih velikih investicijskih ulaganja za stanovanje mnogo je novaca potrošeno i u opremu kuće, te za nabavu raznih kućanskih aparata i namještaja. Gotovo da nema domaćinstva gdje nije u tom pogledu napravljeno nešto, a vrlo se često i te sume kreću između 50000 i 100000 dinara.

Poljoprivreda — Već smo spomenuli da je preko 80% osoba koje su otišle na privremeni rad u inozemstvo prije odlaska posjedovalo poljoprivredno zemljište. U tom se pogledu situacija nije mnogo promijenila. 70% ih je izjavilo da sada imaju jednako velike poljoprivredne površine kao što su to imali prije. 18% imaju nešto više zemljišta, no to nije kupljeno zemljište, nego dobiveni miraz. 6% sada ima nešto malo zemljišta, a prije nisu imali ništa; to zemljište nije nabavljeno radi bavljenja poljoprivredom, nego više kao buduće gradilište za klijet ili vikendicu. A 6% ima sada manje obradivog zemljišta negoli je to imalo prije odlaska na rad u inozemstvo. Sve u svemu, u pogledu veličine poljoprivrednog zemljišta promjene su minimalne. Odlaskom na rad u inozemstvo nekih mlađih članova domaćinstva nije se povećala poljoprivredna površina koju ostali članovi ne bi obrađivali zbog nedostatka radne snage. (I prije odlaska i sada otprilike 8% domaćinstava ne obrađuje čitavu površinu koju posjeduju zbog nedostatka radne snage.) To je znak da u našim selima još uvijek ima »viška radne snage«. Nije tako jednostavno reći koliki je taj višak i kako će se dugo osjećati. Trenutačno stanje ovog pro-

blema ne može se procijeniti. Trebalo bi vidjeti starosnu strukturu seoskog stanovništva — vidjeti koliko se mladih odlučilo da ostanu poljoprivrednici u pravom smislu te riječi, i onda pokušati prognozirati kakva će situacija biti nakon slijedećih 10 godina. Sadašnji sistem mješovitog stanovništva, radnik-poljoprivrednik, odnosno ni radnik ni poljoprivrednik, ne može biti dugoročna politika koja bi dala pozitivne rezultate. U svakom slučaju, u bliskoj budućnosti doći će do velikih promjena na selu, jer do njih mora doći ako hoćemo da nam proizvodnja hrane bude na visini koju želimo. Odlazak sa sela na rad u inozemstvo (iz poljoprivrede u industriju) nadoknađen je kupovinom poljoprivrednih strojeva. 35% Podravaca na privremenom radu u inozemstvu nabavilo je poljoprivredne strojeve, i to mahom traktor s raznim priključcima (za sijeno, oranje i »kopanje«). Kombajni za razne vrste žetvi nisu ušli u inventare pojedinačnih poljoprivrednih domaćinstava jer bi bili jako nerentabilni i skupi.

Većina Podravaca na radu u inozemstvu ne posjeduje velike poljoprivredne površine, nego nasuprot vrlo male. U tim slučajevima ni traktori s priključcima nisu dovoljno iskorišteni. Međutim, ovi strojevi, iako nedovoljno iskorišteni, ipak su veliko olakšanje u poljoprivrednim radovima pa ih većina individualnih poljoprivrednika danas koristi, bilo da imaju svoje ili da ih iznajmljuju od drugih.

Upotrebom mehanizacije nije se prešlo na intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju ili na uzgoj monokultura. 75% domaćinstava radnika koji su na radu u inozemstvu sada proizvodi isti broj poljoprivrednih kultura kao što je to činila i prije odlaska na rad u inozemstvo, a ostala 1/4 sada proizvodi čak više kultura negoli prije, što je očit znak principa suficitarnosti u poljoprivredi, tj. tradicionalnog načina poljoprivredne proizvodnje. Ipak je oko 50% domaćinstava uvjeren da sada bolje obrađuju zemlju negoli su to činili prije, zahvaljujući mehanizaciji, a nešto malo i umjetnom gnojivu.

Pravih kooperanata među migrantima gotovo i nema. Samo 5% domaćinstava koja imaju nekog na radu u inozemstvu ima kooperativne odnose s radnim organizacijama društvenog sektora. Kod 1/3 domaćinstava osjeća se želja za kooperacijom, ali kažu da nema tko raditi toliko koliko bi kooperacija zahtjevala. Po tome se može vidjeti da kooperativni oblik proizvodnje kod nas znači i intenzivniji oblik proizvodnje. I ovdje izbijaju na vidjelo veliki problemi našeg sela — već ove godine 1/3 domaćinstava (ako ne i

više) izjavljuje da nije kadra intenzivnije obrađivati poljoprivredno zemljište zbog pomanjkanja radne snage. Što to znači za ne tako daleku budućnost — ne treba mnogo govoriti. Zbog toga se ne smije miješati broj stanovnika koji žive na selu, ili onih koji posjeduju poljoprivredno zemljište, s onima koje možemo nazvati pravim poljoprivrednicima. Koliko će takvih domaćinstava nespособnih za intenzivnu proizvodnju biti na našim selima za desetak godina, ne možemo za sada ni predvidjeti.

Stočarstvo u oPdravini dijeli sudbinu poljoprivrede. Domaćinstva prodaju samo po nekoliko komada svinja godišnje, najviše do 5, zatim po koje tele, dok se krupna grla stoke prodaju minimalno.

Iz ovog što je dosada rečeno vidi se da rad naših ljudi u inozemstvu nije mnogo doprinio unapređenju poljoprivredne proizvodnje. Uštede iz inozemstva ulagane su najviše u gradnju i popravak gospodarskih zgrada i nabavu poljoprivrednih strojeva. Samo je oko 50% domaćinstava izjavilo da je ulagalo nešto u poljoprivredu (a 80% ima poljoprivredno zemljište). A i sume koje su trošene u usporedbi s onima koje su trošene za gradnju i uređenje kuća relativno su malene.

Radnici koji se nalaze na radu u inozemstvu ne misle ni u budućnosti mnogo ulagati u poljoprivrednu proizvodnju. 5% ih namjerava uložiti još nešto u poljoprivredne strojeve, a isto toliko otprilike pojačati proizvodnju u poljoprivredi i stočarstvu putem kooperacije. Oko 3/4 misli ostati potpuno i kod dosadašnje poljoprivredne površine i kod dosadašnjeg načina obrađivanja zemljišta, sa sviješću da će ono biti sve slabije. Oko 10% ih je izjavilo da misle potpuno napustiti poljoprivredu, a ostali nisu na ovo pitanje ništa odgovorili. Nekih planova za unapređenje poljoprivredne proizvodnje kod individualnih poljoprivrednika gotovo i nema. Razloge nije lako navesti — kreću se od subjektivnih do općih predrasuda o poljoprivredi, od objektivnih poteškoća do pomanjkanja nužnih sistemskih rješenja za čitavu ovu vrlo važnu privrednu granu primarnog sektora. Posebno se osjeća pomanjkanje onih rješenja koja se tiču ekonomske i socijalne sigurnosti poljoprivrednog stanovništva.

Zdravlje — Uvjeti života i rada u kojima žive i rade radnici na privremenom radu u inozemstvu — kratko rečeno, vrlo su teški. Redovit je slučaj da najteže i najniže poslove rade migranti. Često ima i nezaposlenog domaćeg stanovništva, ali oni neće raditi neke poslove, posebno one u oblasti komunalnih poslova i uslužnih djelatnosti. Ta su radna

mjesta sada i ostat će uglavnom »rezervirana« za strance. Naši ljudi stanuju često u prenatrpanim barakama, starim trošnim i nehigijenskim zgradama, hrane se suhom ili nekvalitetno pripremljenom hranom, rade na opasnim i nedovoljno zaštićenim radnim mjestima . . . i sve to posredno ili neposredno ostavlja tragove na zdravlje radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu. Zbog toga i imamo podatak da je preko 10% radnika na privremenom radu u inozemstvu u goroj zdravstvenoj situaciji negoli je bilo prije odlaska. Vjerojatno bi nekima od njih zdravlje bilo slabije i da su ostali kod kuće, no 10% kod relativno malo ljudi u samo 8—9 godina rada u inozemstvu je zaista mnogo. To je jedan dio »dodatnih« izdataka za zaradene devize i na naglo povećanje životnog standarda. Veliki dio raznih kroničnih oboljenja još nije pokazao svoje simptome, pa će posljedice s obzirom na zdravstveno stanje biti još teže i negativnije. Dodamo li ovome još oko 10% unesrećenih na poslu, trajnih potpuni ili djelomičnih invalida — bilanca je još poraznija.

Od ovih invalida neki primaju penzije i tako im je bar donekle kompenzirana radna sposobnost, ali za ona druga oboljenja nema posebnih naknada, pa će posljedice snositi i pojedinci koji su oboljeli (kojima će i biti najteže) i njihove obitelji koja će se morati brinuti za oboljele, a i šira društvena zajednica jer će veći dio troškova liječenja snositi ona. Pri valoriziranju posljedica rada u inozemstvu treba svakako uzeti u obzir i ovu zdravstvenu komponentu, jer bi bez nje svako promatranje bilo krnje.

Povratak — Predviđanja povratka nikada se ne poklapaju sa stvarnim boravkom na rad ne poklapaju sa stvarnim boravkom na radu u inozemstvu. To je poznata činjenica već od prije. Čak i migracije u prekomorske zemlje, SAD, Kanadu, Australiju, imale su na početku u namjerama migranata karakter privremenosti. Mnogi su od njih mislili i govorili: čim prištede nešto, odmah se vraćaju u domovinu, no ostali su izvan domovine za stalno. Tako je i s mnogim radnicima koji su posljednjih godina odlazili na rad u zemlje Zapadne Evrope. Mnogi su mislili da će ostati kraće vrijeme nego što su stvarno ostali. Pod svjetlom ove opće konstatacije treba uzeti u obzir i odgovore na pitanja kako dugo netko još misli ostati u inozemstvu. Neizvjesnost ovih odgovora povećana je i nesigurnošću radnog mjesta. Uza sve to zanimljivo je vidjeti namjere migranata za budućnost.

Preko 80% njih je izjavilo da se misle još ove godine vratiti u domovinu. No možemo

biti sigurni da se to neće ostvariti, bilo zbog toga što će neki promijeniti mišljenje, bilo zbog neispunjenih uvjeta za povratak, ili zbog poboljšane situacije u inozemstvu. 5% već sada računa da će se za stalno naseliti u kojoj od zemalja Zapadne Evrope, uglavnom Zapadnoj Njemačkoj.

Objektivne okolnosti ipak najviše utječu na povratak radnika s privremenog rada u inozemstvu. Gotovo jedna četvrtina je mišljenja da će se vratiti odmah čim uštede onoliko koliko su namjeravali. Samo što uvijek dolaze nove želje pa se s njima počinje vrijeme povratka pomicati na neodređeno vrijeme. 1/4 bi se, čini se, vratila odmah, ali im je problem zaposlenje kod kuće — koje nije tako jednostavno naći. Novih radnih mjesta se ne otvara mnogo, a onih koji reflektiraju na njih ima i kod kuće već priličan broj. 1/5 radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu izjavljuje da je njihov povratak uvjetovan situacijom drugih članova obitelji koji su s njima u inozemstvu — gdje najveću ulogu igraju djeca i njihovo školovanje i buduće zaposlenje. Sve se više obistinjuje činjenica da se obitelji čija djeca polaze u školu u inozemstvu rijetko vraćaju u domovinu, jer budućnost djece vide više osigurano u inozemstvu negoli kod kuće. Ovima koji se ne misle vratiti treba svakako pribrojiti one koji su sklopili nacionalno mješovite brakove. Djevojke iz Hrvatske općenito, a isto tako iz ovih krajeva, mnogo više stupaju u brak s Nijemcima (o tome imamo podatke samo iz SR Njemačke) negoli naši mladići s Nijemicama.

Od onih koji se namjeravaju vratiti u domovinu 55% izjavljuje da će se za početak sigurno vratiti u svoje poljoprivredno domaćinstvo — neki će se od njih tijekom vremena pokušati zaposliti, bude li to moguće. Ostalih 45% migranata pokušat će odmah naći zaposlenje. Oni koji su sada u inozemstvu i misle naći neko zaposlenje nastojat će to ostvariti uglavnom na teritoriju općine (85%), a 15% će pokušati naći radno mjesto u nekim drugim gradovima Hrvatske. I u ovim izjavama migranata dolazi do izražaja tendencija napuštanja sela ne samo traženjem zaposlenja izvan poljoprivrede nego i iseljavanjem iz mjesta i općine rođenja.

Budući da se gotovo polovica radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu želi nakon povratka u domovine zaposliti, a svjesni su da nema toliko slobodnih radnih mjesta, većina je spremna nešto i žrtvovati za zaposlenje u domovini — spremni su oročiti jedan dio ušteđenih deviznih sredstava za otvaranje radnih mjesta u svom kraju. Takvu

je spremnost izrazila 1/3 migranata, dok gotovo nitko nije potpuno odbio tu mogućnost. 2/3 nije još mislilo na to pa ne zna što bi učinili u slučaju da se pokaže takva mogućnost. Sume koje bi pojedinci bili spremni uložiti nisu malene. Čak 2/3 od onih koji su spremni oročiti dio svoje uštedevine oročilo bi i preko 40000 dinara, dok je prosječno u Hrvatskoj samo 16% spremno oročiti tako velika sredstva za otvaranje novih radnih mjesta. To je s jedne strane znak da su Podravci i prilično toga uštedjeli, a isto tako da im je i stalo da dođu do radnog mjesta. 45% oročilo bi devizna sredstva da oni dobiju zaposlenje, 10% učinilo bi to za kojeg člana svojeg domaćinstva, za daljnjih 35% nije važno da li bi se zaposlili oni osobno ili koji član njihove porodice. Ostalih 10% bi oročilo ušteđena devizna sredstva i zbog jednostavnog razloga da se u njihovom kraju povećava mogućnost zaposlenja.

Kakvi bi bili stvarni rezultati da se pokrene akcija prikupljanja i oročavanja deviznih sredstava za nove pogone, teško je preći, ali činjenica da su Podravci u tome izrazili mnogo veću spremnost negoli su to učinili migranti prosječno u SR Hrvatskoj — jedan je od pokazatelja da bi ovakva akcija bila uspješna.

Podravci na privremenom radu u inozemstvu dijele opću sudbinu naših sugrađana u stranim zemljama. Imaju nekih svojih karakterističnih crta kojima se odvajaju od »prosječnog« migranta iz SR Hrvatske, ali zajednički uvjeti i iste poteškoće izazivaju i stvaraju slične probleme. Odlaskom na rad u inozemstvo mnogi su privremeno riješili materijalne probleme, ali su do izražaja došli drugi. U obitelji poseban problem su djeca — i ona koja su ostala bez roditelja kod kuće, a i ona koja su s roditeljima u inozemstvu. Prihvaćeni način života, društvene norme i vrijednosti stranih zemalja ne odgovaraju potpuno načinu života kod nas, pa to stvara osobne, obiteljske, a ponekad i društvene konfliktne situacije. Rješavanje jednih problema (uglavnom financijskih) povećavaju se osobne, obiteljske i društvene teškoće, koje su djelomično neizbježive, a djelomično se uz pravovremene reakcije mogu jako ublažiti. O svemu tome bi trebali voditi računa i pojedinci koji su na radu u inozemstvu ili su se već vratili, ali i razne društveno-političke organizacije u mjesnim zajednicama, kao i oni koji donose pojedine propise, zakone i sistemska rješenja sa svrhom da bi boravak na privremenom radu u inozemstvu bio što bezbolniji i sa što manje negativnih posljedica, a povratak u domovinu što poželjniji.